

Праваслаўе як падмурак беларускай нацыі

Протаіерэй Сергій ГАРДУН

Роўна сто гадоў таму класік нашай літаратуры Максім Багдановіч напісаў невялічкі артыкул пад назвай «Хто мы такія?». У ім паэт выказаў заклапочанасць, што многія яго землякі не могуць выразна акрэсліць сваёй нацыянальнай прыналежнасці, але пры гэтым адны з іх упэўнена кажуць: мы праваслаўныя, а другія – мы католікі. Яны цвёрда ведаюць, да якога веравызнання належаць: католікі, як піша М. Багдановіч, называюць сябе палякамі, а праваслаўныя – рускімі.

Паэт выказвае сваю нязгоду з тымі, хто, належачы да каталіцкага веравызнання, называе сябе палякамі, хоць і размаўляе па-беларуску. А вось з праваслаўнымі, якія называюць сябе рускімі, паэт не спрачаецца, а толькі ўдакладняе, што паміж рускімі з-пад Масквы або з-пад Кіева і паміж намі ёсць розніца, бо ёсць тры рускія народы: «Адзін рускі народ жыве пад Масквою і далі; завецца ён велікарускім. Другі жыве пад Кіявам і завецца ўкраінскім. Мы – трэці народ рускага караня, завёмся беларусамі, і старонка наша завецца Беларусь...» [1].

Канешне, сёння нацыянальная свядомасць нашых суайчыннікаў іншая ў параўнанні з той, якой яна была сто гадоў таму. Большасць з нас упэўнена скажа: мы – беларусы. Але ці гатова гэтая самая большасць з усёй перакананасцю паўтарыць сёння словы нашага класіка: «мы – народ рускага караня»? Ці ўсе мы ў поўнай меры ўсведамляем свой глыбінны агульнарускі карань? Гэта важнае пытанне, таму што менавіта ў старажытнарускай дзяржаве, у Кіеўскай Русі, быў пакладзены падмурак,

на якім пазней збудавалася беларуская народнасць, а яшчэ пазней – беларускі народ.

Працэс фарміравання беларускага народа на ўсіх гістарычных этапах адбываўся пад непасрэдным уплывам Праваслаўя. Сам выбар усходняга хрысціянства ў якасці дзяржаўнай рэлігіі старажытнай Кіеўскай Русі быў не выпадковым. Паміж ёй і Візантыяй існавалі гандлёвыя адносіны. У Візантыйскай імперыі сярод іншых народаў пражывалі таксама і славяне. Напэўна, вялікую ролю пры выбары веры для святога князя Уладзіміра адыграў і той факт, што розныя народы, якія пражывалі ў Візантыі, мелі сваю нацыянальную пісьменнасць і вялі богаслужэнне на роднай мове: грэкі маліліся па-грэчаску, армяне – па-армянску, копты – па-копцку, сірыйцы – па-сірыйску, грузіны – па-грузінску.

Зусім іншая сітуацыя была ў Заходняй Еўропе: Рымская Царква зрабіла богаслужэнне на лацінскай мове абавязковым для ўсіх народаў і не дапускала яго перакладу на нацыянальныя мовы. На той час, калі князь Уладзімір стаяў перад выбарам веры, кнігі Свяшчэннага Пісання і асноўныя літургічныя тэксты ўжо былі перакладзены на стараславянскую мову святымі роўнаапостальнымі Кірылам і Мяфодзіем і іх паслядоўнікамі. Гэта, з аднаго боку, на многа аблягчыла працэс хрысціянізацыі Кіеўскай Русі і, з другога – падняло культурны ўзровень старажытнарускага чалавека на якасна вышэйшую ступень. Некаторыя іншыя народы (напрыклад, старажытныя грэкі, рымляне, фінікійцы) задоўга да з'яўлення хрысціянства мелі сваіх паэтаў,

ПРА АЎТАРА

Протаіерэй Сергій ГАРДУН.

Нарадзіўся ў 1959 годзе ў в. Дзівін Кобрынскага раёна Брэсцкай вобласці. Скончыў Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут замежных моў (1981), Маскоўскую духоўную семінарыю (1984) і Маскоўскую духоўную акадэмію (1987).

Працаваў школьным настаўнікам, выкладчыкам Маскоўскай і Мінскай духоўных семінарыяў.

Цяпер – прафесар Мінскіх духоўных акадэміі і семінарыяў, загадчык кафедры бібліястыкі і хрысціянскага веравучэння Інстытута тэалогіі БДУ, свяшчэннік Мінскага Свята-Духава кафедральнага сабора.

Кандыдат багаслоўя (1990), дацэнт (2000).

філосафаў, летапісцаў і маглі чытаць іх творы і зберагаць іх кнігі. У нас нічога гэтага не было. Кнігу і асвету нам падаравала Царква.

Гэтую відавочную ісціну нашай гісторыі, якую павінен ведаць кожны школьнік, на жаль, упарта не хочучь прызнаць некаторыя тытулаваныя беларускія гісторыкі. І не толькі не хочучь прызнаць, але бессаромна сцвярджаюць зусім адваротнае. Вось, напрыклад, як уяўляюць сабе хрысціянізацыю Кіеўскай Русі аўтары манаграфіі «Гісторыя культуры Беларусі» Леанід Лыч і Уладзімір Навіцкі: «Пасля «хрышчэння Русі» ў імкненні ідэалізаваць гэтую падзею адэпты новай рэлігіі пачалі заўзята знішчаць усе сведчанні «язычніцкага невуцтва». Епіскапы скуплялі або адбіралі летапісы, палілі іх, вывозілі ў Візантыю. Язычніцкае мінулае славян свядома закрэслівалася... На сумленні «хрысціянскіх змагароў за культуру» не толькі знішчэнне помнікаў старажытных славян, але і стараабрадных святынь – кніг, храмаў, манастыроў» [2, с. 10]. Абодва аўтары – дактары гістарычных навук. Вядома, што сваю навуковую кар’еру яны зрабілі на даследаваннях гісторыі рабочага руху, ленінскага камсамола і камуністычнай партыі. Спадзяюся, што ў гэтых сферах яны кампетэнтныя. Але навошта пісаць пра тое, чаго яны не даследавалі?

Разам з пашырэннем хрысціянства прыйшлі на Русь таксама і школы. Летапіс паведамляе, што святы князь Уладзімір загадаў «поимати у ученье книжное» [3, с. 36]. Пра тое, што школы гэтыя былі сапраўды новай з’явай у тагачасным грамадстве, сведчыць адна цікавая дэталі: жанчыны, адпраўляючы сваіх дзяцей на «ученье книжное», зусім не радаваліся, што іх сыны атрымаюць асвету, наадварот, яны «плакахуся... по них... аки по мертвеци» [3, с. 36], бо не ведалі, што з імі будзе.

Дзякуючы школам і кнігам старажытнарускі чалавек, які жыў раней толькі паданнямі і легендамі, пакланяўся ідалам або прыродным стыхіям, праз Свяшчэннае Пісанне атрымаў паўнату Бажэстvenнага Адкравення. Яму адкрыўся Бог, адзіны ў Троіцы, Тварэц сусвету. Ён даведаўся пра паходжанне свету і чалавека, пра грэхападзенне, пра прышэсце ў свет Хрыста Спасіцеля і Яго адкупіцельную ахвяру на Галгофе, а таксама пра шлях спасення, пра заповедзі

Божыя і евангельскі маральны закон, якія вядуць чалавека ў вечнасць.

Вельмі папулярнымі былі ў Старажытнай Русі жыцці святых. Прападобны Нестар піша пра святога пакутніка князя Барыса, што ён, будучы напоўнены благадаццю Божай, часта «взимаше книги и чтяше житья и мучения святых», а манах Іакаў сведчыць, што святы Барыс перад сваёй смерцю прыгадваў сабе пакуты святога Мікіты, святога Вячаслава, князя чэшскага, і святой велікамучаніцы Варвары [4, с. 334]. Значыць, ён ведаў іх жыцці.

Аўтар жыццеапісання прападобнай Еўфрасіні Полацкай таксама паведамляе нам, што яшчэ ў раннім узросце юную княжну натхнялі подзвігі святых жанчын, якія, «вземше мужескую крепость, поидоша вслед Христа, жениха своего, предаша телеса своя на раны и главы своя мечеви, а другыя аще железу выя своя не преклониша, но духовным мечем отсекоша от себе плотскыя сласти, предавше телеса своя на пост и на бдение и коленное поклонание и на земли легание... » [5, с. 55].

З іншых пісьмовых крыніц вядома, што асабліва папулярнымі і любімымі ў Кіеўскай Русі былі жыцці прападобнага Антонія Вялікага, прападобнага Аляксея, чалавека Божага, крыху пазней шырока распаўсюдзіліся жыцці святых пакутнікаў князёў Барыса і Глеба і прападобнага Феадосія Пячэрскага. Яны былі добра вядомыя і на беларускіх землях, што тлумачыцца цеснымі духоўнымі сувязямі нашых зямель з Кіевам.

Асабліва распаўсюджаным было жыцце святых князёў Барыса і Глеба. Пра гэта сведчыць той факт, што ў розных гарадах цяперашняй Беларусі – у Полацку, Тураве, Гродне, Навагрудку – будуюцца храмы і манастыры, прысвечаныя іх памяці. Гродзенская Барысаглебская царква захавалася да нашых дзён. У гонар кіеўскіх святых полацкі князь Усяслаў называе сваіх сыноў Барысам і Глебам. Князь Глеб, які валодаў Мінскам, падтрымліваў цесныя сувязі з Кіева-Пячэрскім манастыром, ахвяраваў залатыя і сярэбраныя грыўны на будаўніцтва ў ім трапезнай. Гэтыя факты сведчаць: нягледзячы на ваенныя канфлікты, якія здараліся паміж Кіевам і Полацкам, духоўныя і культурныя сувязі былі трывалымі.

У жыццях святых хрысціяне знаходзілі і знаходзяць канкрэтныя гістарычныя вобра-

зы ўгоднікаў Божых, якія робяцца блізкімі і роднымі, а іх паводзіны становяцца ўзорам для пераймання. Акрамя непасрэднага вобраза святога, у жыцці мы часта можам знайсці пераказ яго думак і слоў. Як, напрыклад, жыцце прападобнай Еўфрасінні Полацкай. Да нас не дайшлі пісьмовыя творы самой падзвіжніцы, але ў жыцці мы знаходзім яе глыбокія духоўныя настаўленні. Вось адзін прыклад: «Потщитесь, чада моя, убежати сих всех (пакаранняў. – С.Г.) и створитесь пшеница чиста, и смелитесь в жрьновах смириением и молитвами и постом, да хлеб чист принесется на трапезу Христову» [5, с. 61].

У старажытнарускі перыяд на нашых землях распаўсюджваліся таксама кнігі з твораў святых айцоў. Асабліва папулярнымі былі творы свяціцеля Іаана Златавуста. З XI стагоддзя ў Рускай Праваслаўнай Царкве з'яўляюцца пісьмовыя творы сваіх уласных духоўных настаўнікаў. Самыя вядомыя: «Павучанні да браціі» епіскапа Наўгародскага Лукі Жыдзяты, павучанні і пасланні прападобнага Феадосія Пячэрскага, «Павучанне» князя Уладзіміра Манаха, «Слова пра закон і загадаць» мітрапаліта Іларыёна. Кожны з гэтых твораў багаты зместам, і ўсе яны разам выяўляюць высокія ідэалы хрысціянскай духоўнасці старажытнарускага грамадства.

У якасці прыкладу спынім сваю ўвагу на творах прападобнага Феадосія Пячэрскага. Яго павучанні невялікія па аб'ёму і маюць форму асабістага звароту да браціі. Прападобны айцец заклікае манахаў не мець у келлях ніякай уласнасці, акрамя таго, што дазволена ўставам, не спазняцца на богаслужэнні, стаяць у царкве, не абапіраючыся аб сцяну, кланяцца адзін аднаму пры сустрэчы. Гэтыя знешнія правілы пераплятаюцца з духоўнымі настаўленнямі прабываць у пастаяннай малітве, абмяжоўваць сябе ў ежы, павучацца жыццямі святых [6]. Павучанні яго прасякнуты цеплынёй і сардэчнасцю. «Любыя мае», «дзеці мае», «брація мая дарагая» – так звычайна звяртаўся прападобны Феадосій да манахаў.

Акрамя павучанняў, вядомы таксама два пасланні прападобнага князю Ізяславу Яраславічу. Адно з іх – «Пра веру хрысціянскую і пра лацінскую» – было вельмі шырока вядома і таму захавалася да нашых дзён у шматлікіх спісах. У гэтым

пасланні прападобны Феадосій указвае князю на шматлікія адступленні лацінян ад праваслаўнай веры: на скажэнне Сімвала веры ўстаўкай «і ад Сына», на праснакі, на індульгенцыі, на ўжыванне солі пры хрышчэнні і іншыя. Як паводзіць сябе ў адносінах да веры лацінскай? Прападобны Феадосій настаўляе: трэба ўсімі сіламі асцерагацца яе, бо толькі ў праваслаўнай веры можна спасціся; нельга хваліць чужой веры, хто робіць гэта, той дваяверны і блізкі да ерасі; быць гатовым нават памерці за праваслаўную веру; з лацінянамі не ўступаць у шлюб, не прычашчацца Святых Тайнаў і нават не есці разам. Тым менш прападобны піша князю: «Будзь міласцівым не толькі да сваіх хрысціян, але і да чужых; калі ўбачыш каго голым або галодным, або ў бядзе – і будзе гэта жыд або турак, або лацінянін – усякага памілуй і збаў ад бяды, як можаш, і не награшыш перад Богам, Які падае Свае міласці ў зямным жыцці і хрысціянам, і няверным» [7, с. 450]. Навучаючы князя міласэрнасці, прападобны Феадосій заклікае яго да вернасці Праваслаўю. «Калі хто скажа табе: адну і другую веру даў Бог – ты адказвай: хіба Бог дваяверны? Ці не чуеш, што сказана: Адзін Бог, адна вера, адно хрышчэнне» [7, с. 450]. Такім чынам, тэкст гэтага паслання выразна сведчыць пра тое, што менавіта Праваслаўе згуртавала ўсходнеславянскія плямёны ў адно цэлае, у адзіны хрысціянскі народ і стала для яго найвышэйшай духоўнай каштоўнасцю, а прадстаўнікі заходняга хрысціянства ўспрымаліся на Русі як людзі іншай культуры, іншага народа, як чужакі.

Яскравай ілюстрацыяй таго факта, што старажытнарускі народ меў агульныя хрысціянскія каштоўнасці, з'яўляюцца, у прыватнасці, асобы самых слаўтых беларускіх святых – прападобнай Еўфрасінні Полацкай і свяціцеля Кірыла Тураўскага: з стагоддзя ў стагоддзе геаграфічныя межы іх шанавання праваслаўным народам пашыраюцца. Так, жыцце прападобнай Еўфрасінні ў 30-я гады XVI стагоддзя ўключаецца ў Вялікія Чэці-Мінеі, якія складаюцца ў Маскве мітрапалітам Макарыем, у 60-я гады таго ж стагоддзя яно ўваходзіць у Ступенную кнігу, а ў 1643 годзе кіеўскі мітрапаліт Пётр (Магіла) праслаўляе прападобную Еўфрасінню сярод іншых кіева-пячэрскіх святых.

▲ Перанос мошчаў
Еўфрасінні Полацкай.
Фота 1910 года

Зусім адваротны працэс адбываецца ў асяроддзі католікаў і ўніятаў. Католікі ліквідуюць манастыр, заснаваны прападобнай Еўфрасінняй, і ператвараюць яго ў рэзідэнцыю віцэ-генералаў езуіцкага ордэна. Страчваецца тэкст старажытнай службы ў гонар прападобнай Еўфрасінні, бо яна аказваецца непатрэбнай ні католікам, ні ўніятам. Знікаюць амаль усе яе іконы. Больш таго, каб выкрасліць з народнай памяці прападобную Еўфрасінню, складаецца ў канцы XVI стагоддзя легенда пра нейкую Параскеву-Пракседу, якая нібыта свой зямны шлях заканчвае не ў Іерусаліме, а ў Рыме.

Згадаем яшчэ і такія падрабязнасці. Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр быў забраны ў праваслаўных і перададзены езуітам разам з іншымі храмамі і манастырамі Полацка прывілеем караля Рэчы Паспалітай Стэфана Баторыя ў 1582 годзе, але пасля таго, як у 1654 годзе Полацк занялі маскоўскія войскі, манастыр зноў быў вернуты праваслаўным, і малітвеннае шанаванне ў ім прападобнай Еўфрасінні на кароткі час аднавілася. Спасаўская царква, апаганеная езуітамі, была нанова ўрачыста асвячона, прычым на асвячэнні прысутнічаў і маліўся цар Аляксей Міхайлавіч. Прайшло адзінаццаць гадоў. У 1667 годзе паводле Андрусаўскага дагавора Полацк адыходзіць да Рэчы Паспалітай. І зноў сюды вяртаюцца езуіты і забіраюць заснаваны прападобнай манастыр, а Спасаўскую царкву ператвараюць у касцёл.

Сітуацыя ў Полацку кардынальна мяняецца толькі ў XIX стагоддзі, пасля таго, як

беларусы масава пераходзяць з уніяцтва ў Прусаў: зноў аднаўляе сваю дзейнасць Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр, пішуча новыя іконы прападобнай, замест страчаных складаюцца і выдаюцца новыя літургічныя тэксты. У Полацк з Кіева ў 1910 годзе ўрачыста пераносяцца мошчы прападобнай. І робіцца гэта на самым высокім узроўні. У полацкіх урачыстасцях прымаюць удзел вялікі князь Канстанцін Канстанцінавіч Раманаў, яго сястра каралева Грэцыі Вольга Канстанцінаўна, вялікая княгіня Елізавета Фёдараўна, родная сястра царыцы. Узначальваў урачыстасці адзін з найвышэйшых іерархаў Рускай Прусаўнай Царквы мітрапаліт Кіеўскі і Галіцкі Флавіян (Гарадзецкі). На яго імя імператар Мікалай II прыслаў асаблівае прывітанне ў сувязі з перанясеннем святых мошчаў. У тэксце прывітання былі наступныя словы: «Свято прошедшая поприще, указанное ей Божественным Промыслом, да пребудет Святая Княжна для всего Белорусского народа навеки яркою путеводною звездою, указующею глубокою правду Православия» [8, с. 276]. Дарэчы, гэтыя словы імператара чарговы раз абвяргаюць створаны беларускімі гісторыкамі міф пра існаванне ў дарэвалюцыйнай Расіі царскага ўказа, які забараняў ужываць назву «Беларусь» [9, с. 127].

Аналагічная сітуацыя складаецца і з шанаваннем свяціцеля Кірыла, епіскапа Тураўскага. Захаваўся цэлы шэраг рукапісаў XIII–XVII стагоддзяў, якія змяшчаюць яго творы, што сведчыць пра шырокае прызнанне творчасці тураўскага свяціцеля праваслаўнымі вернікамі на працягу многіх стагоддзяў. Сучасны даследчык творчасці свяціцеля Ю. Лабынцаў піша: «Ён патрыярх усходнеславянскіх літаратур. Па ступені папулярнасці на працягу стагоддзяў і адначасова старажытнасці, доўгажыхарства ў літаратуры няма яму роўных у айчыннай літаратуры» [10, с. 87]. Нездарма яшчэ сучаснікамі сваімі Кірыл Тураўскі быў названы «вторым Злагоустом, возсиявшим паче всех на Руси». Словы гэтыя запісаны ў жыцці свяціцеля, змешчаным у выдадзенай у Маскве ў 1641–1644 гадах кнізе «Пролог». Пра шырокае прызнанне творчасці свяціцеля Кірыла сведчыць і тое, што ў адной з першых друкаваных кніг на Русі – вучыцельным Евангеллі, выдадзеным Іванам Фёдаравым і Пятром Мсціслаўцам у Заблу-

даве ў 1569 годзе, змешчана «Слова на Узнясенне» свяціцеля Кірыла. І вось пры такой вялікай вядомасці свяціцеля Кірыла сярод праваслаўных вернікаў мы сутыкаемся з поўнай адсутнасцю звестак пра яго шанаванне ва ўніяцкіх пісьмовых крыніцах.

У час панавання на беларускіх землях уніі знікае старажытная служба ў гонар свяціцеля Кірыла, страчаюцца і ўсе яго іканапісныя выявы (захавалася толькі апісанне яго іканапіснага выгляду ў маскоўскім зборніку «Иконописный подлинник»). Зноў жа, паступовае вяртанне шанавання свяціцеля Кірыла адбываецца ў XIX стагоддзі, у постуніяцкі перыяд. Епіскап Мінскі і Тураўскі Яўгеній (Шарашылаў) выдае ў 1880 годзе збор твораў Тураўскага свяціцеля, «каб з асобаю і працамі свяціцеля азнаёміліся шанавальнікі памяці свяціцеля Кірыла, а асабліва свяшчэннаслужыцелі Мінска-Тураўскай епархіі», як сказана ў прадмове да выдання [11, с. 92]. Каб падкрэсліць значнасць асобы свяціцеля Кірыла, а таксама вялікую ролю Тураўскай епархіі ў гісторыі Беларусі, у 1878 годзе было зроблена перайменаванне епархіі: назва «Мінская і Бабруйская» была заменена на «Мінская і Тураўская». У 1880 годзе пасля рамонтнага аб'яднання Петра-Паўлаўскі кафедральны сабор, у якім быў збудаваны прыдзел у гонар свяціцеля Кірыла Тураўскага. Рыхтуючыся да яго ўрачыстага асвячэння, епіскап Яўгеній склаў трапар, велічанне і малітву свяціцелю Кірылу. Поўная служба ў гонар тураўскага свяціцеля складзена выпускамніком, а цяпер выкладчыкам мінскіх духоўных семінарыі і акадэміі протаіерэем Георгіем Сокалавым і выдадзена ў 2005 годзе нашым царкоўным выдавецтвам.

Гэтыя два прыклады – не выключэнне, а толькі ілюстрацыя таго, што многія духоўныя і культурныя каштоўнасці, здабытыя ў старажытнарускі перыяд нашай гісторыі, былі страчаны цалкам або часткова ва ўніяцкі перыяд. Аналіз уніяцкіх месяцасловаў паказвае, што з вялікага мноства рускіх святых вельмі нямногія ўшаноўваліся ўніяцкамі. Напрыклад, у самым поўным уніяцкім месяцаслове, змешчаным у Малітвасловах 1776 і 1820 гадоў выдання, з усіх рускіх святых ёсць толькі святы роўнаапостальны князь Уладзімір, святыя пакутнікі Барыс і Глеб, прападобныя Антоній і Феадосій Пячэрскія і віленскія мучанікі Антоній, Іаан і Яўстафій

[12, л. 466, 474, 475, 507, 510, 515]. Астатнія імёны рускіх святых адсутнічаюць. Затое на кожны дзень года ўказаны напісаных па-польску імёны каталіцкіх святых, якія да ўсходняй хрысціянскай традыцыі не маюць ніякага дачынення. Напрыклад, у дзень памяці свяціцеля Кірыла Тураўскага ўніяцкі месяцаслоў прапануе ўшанаваць Izydora Oracza, а ў дзень памяці прападобнай Еўфрасінні Полацкай – Optata Biskupa [12, л. 473, 484]. Імёны свяціцеля Кірыла і прападобнай Еўфрасінні не згадваюцца. Затое ў месяцаслоў унесена святкаванне памяці Іасафата Кунцэвіча, уніяцкага епіскапа, які вызначыўся непрымірымасцю і бесчалавечнай жорсткасцю ў адносінах да праваслаўных.

Інакш як блюзнерствам назваць гэты факт немагчыма, бо праслаўленне Іасафата Кунцэвіча – гэта праслаўленне нецярпімасці, жорсткасці, варожасці, нянавісці да бліжніх. Варта заўважыць, што ў тым жа месяцаслове прадпісана ў гонар Іасафата Кунцэвіча правіць самую ўрачыстую службу – усяночнае трыванне, такую, якая належыць, напрыклад, першавярхоўным апосталам Пятру і Паўлу і абазначаецца ў богаслужэбных кнігах крыжыкам у крузе. Для параўнання заўважу, што ў гонар святога роўнаапостальнага князя Уладзіміра ўніяцкі месяцаслоў указвае правіць на два ўзроўні менш урачыстае богаслужэнне – поліелей. Падобны змест мае таксама і месяцаслоў, змешчаны пры ўніяцкім выданні напастольнага Евангелія 1780 года. Там толькі адсутнічаюць каталіцкія святыя і чамусьці няма імёнаў віленскіх мучанікаў [13, л. 251, 253, 254].

Фарміраванне беларускай народнасці адбывалася, як вядома, у перыяд існавання Вялікага Княства Літоўскага. І хоць палітычныя ўмовы былі тады ў многім іншыя, чым у старажытнарускі перыяд, але галоўны духоўны фактар заставаўся той жа: нашы продкі былі яшчэ праваслаўнымі. Тады і з'явілася старабеларуская мова, якая была дзяржаўнай і ўжывалася паўсюдна: на ёй складаліся законы, вялося справаводства, дзяржаўная і прыватная перапіска. Ролі рэлігійнага фактару ў фарміраванні беларускай народнасці, як мне здаецца, удзяляецца даследчыкамі недастаткова ўвагі. У першай палове XX стагоддзя гэтай тэмай сур'ёзна займаўся вядомы дзеяч беларускага адраджэння ксёндз Адам Станкевіч.

У сваёй манаграфіі «Хрысціянства і беларускі народ» ён адзначае, што «праз увесь беларуска-літоўскі перыяд (XIII–XVI стст.) беларускай гісторыі пануючай верай у Беларусі было Прусаў, якое служыла апорай і творывам у гэтым часе беларускай нацыянальнасці і культуры» [14, с. 59].

У многіх сучасных публікацыях на гэтую тэму даюцца розныя, часам супрацьлеглыя, ацэнкі ролі ўніяцтва ў гэтым працэсе. Ксёндз Адам Станкевіч у выніку свайго даследавання прыйшоў да цвёрдага пераканання, што ўвядзенне ўніяцтва мела на мяце дэнацыяналізацыю беларусаў, іх апалячванне і акаталічванне. Але працэс гэты быў складаны, і на першым этапе ўвядзення ўніяцтва, лічыць А. Станкевіч, беларускі народ пасяхова гэтаму супрацьстаяў: «Народ наш, як ужо сказана, сваёй бацькоўскай верай лічыў Прусаў. Ён у барацьбе з уніяй загартаваў, умацаваў і паглыбіў сваю беларускую нацыянальнасць. Народ бароўся і за сваю веру, і за нацыянальнасць, бо народ інстынктыўна чуў, што яму унія нясе паланізацыю і чужое яму лацінства» [14, с. 60]. У гэтай жа сваёй працы ксёндз А. Станкевіч прама называе Прусаў нацыянальнай верай беларускага народа: «Прусаў, з якім народ зжыўся і якое ўжо было яго нацыянальнай верай, пасля доўгай і ўпорыстай барацьбы ўступіла месца уніі, якой спярша народ так баяўся і ад якой так заўзята бараніўся» [14, с. 71].

У працэсе ліквідацыі Прусаў і гвалтоўнага распаўсюджвання ўніяцтва старабеларуская мова няўхільна страчвала свае пазіцыі, выцясняяся з ужытку польскай мовай і, нарэшце, роўна праз сто гадоў пасля сумна вядомага Берасцейскага сабора, у 1696 годзе, калі ўніятамі зрабілі ўжо большую частку беларусаў, старабеларуская мова была афіцыйна забаронена для дзяржаўнага ўжытку.

Пасля распаду Польшчы і далучэння беларускіх зямель да Расіі ўзнікаюць умовы для беларускага нацыянальнага адраджэння. Прусаўная Царква з самага пачатку ўключаецца ў гэты працэс. Калі беларускія ўніяты ўз'ядналіся з прусаў, то некаторы час у асяроддзі былых уніятаў панавала польская мова. Прусаўная іерархія рабіла намаганні замяніць у царкоўным асяроддзі польскую мову на беларускую. Ксёндз А. Станкевіч, які спецыяльна даследаваў гэтае пытанне, паведамляе, што 13 сту-

дзеня 1840 года за № 34 мітрапаліт Іосіф (Сямашка), галоўны ініцыятар уз'яднання ўніятаў з Прусаўнай Царквою, рашаў па ўсіх прыходах указ Свяцейшага Сінода, каб у прусаўных царквах замест польскай мовы ўжывалася мясцовая народная мова. Даслоўна сказана так: прапаведаваць трэба «на простом общепонятном языке» [15, с. 137].

Некаторыя свяшчэннікі паследавалі гэтаму ўказу, а другія сталі казаць, што мясцовай мовы не ведаюць альбо забылі яе, паходзяць з іншай мясцовасці, дзе размаўляюць крыху інакш. Яны прасілі забяспечыць іх граматыкамі і слоўнікамі і гатовы былі заняцца вывучэннем беларускай мовы, паколькі некалі вывучалі польскую. Але на той час ні падручнікаў, ні слоўнікаў беларускай мовы проста не існавала, бо яна на доўгі час была спынена ў сваім развіцці. Невыпадкова польскі рэвалюцыянер Зігмунд Серакоўскі, сябар М. Чарнышэўскага і Т. Шаўчэнкі, сцвярджаў, што Украіна і Беларусь поўнасьцю ўжо апалячаныя і нельга спадзявацца, што сітуацыю можна выправіць, бо ўсё, што тут можа думаць, думае па-польску, і ўсе, хто могуць пісаць, пішуць па-польску.

Але гэты стан рэчаў трэба было мяняць. Узнікла вострая праблема: чым замяніць польскую мову і ў дзяржаўных канцылярыях, і ў школах, і ў мясцовай прэсе, калі беларускіх падручнікаў няма, бо няма беларускай літаратурнай мовы. У такіх умовах у беларускае грамадскае жыццё, у тым ліку і ў царкоўнае, пачынае ўваходзіць руская мова і выцясняяць польскую. Пра гэты працэс русіфікацыі беларускага грамадства, які сапраўды меў месца ў XIX стагоддзі, многія сучасныя аўтары пішуць з гневам і абурэннем. Дарма. Трэба ясна ўсведамляць, а ў школьных падручніках па гісторыі Беларусі выразна растлумачыць дзецям, што руская мова ўводзілася ў якасці афіцыйнай не замест беларускай мовы, якая тады не існавала ў якасці літаратурнай, а замест польскай, і альтэрнатывы тут проста не было. Той жа свяціцель Іосіф (Сямашка), разумеючы аб'ектыўныя цяжкасці з заваеннем беларускай мовы ў сувязі з адсутнасцю падручнікаў і слоўнікаў, у сваім указе ад 23 жніўня 1853 года за № 2762 загадвае духавенству гаварыць пропаведзі або на рускай мове, або на мясцовай [15, с. 137].

Такім чынам, хоць і не было тады магчымасці з польскай мовы перайсці на беларускую, новыя палітычныя ўмовы, калі Беларусь была ў складзе Расійскай імперыі, спрыялі нацыянальнаму абуджэнню беларускага народа і фарміраванню беларускай літаратурнай мовы. У Беларусі на дзяржаўныя грошы пачынаюць адкрывацца народныя школы, у якіх свабодна гучыць беларуская мова. Вядомы беларускі і расійскі гісторык XIX стагоддзя Міхаіл Каяловіч у артыкуле, напісаным у 1862 годзе, сведчыць, што ў тагачасных школах «пры рускім абучэнні дадзена свабодная прастора мясцовай гаворцы, народнай: настаўнікі павінны як мага часцей размаўляць з вучнямі на мясцовай гаворцы, і ў буквары, складзеным для гэтых школ, змешчана нямала беларускіх артыкулаў побач з рускімі» [16, с. 493–494]. Адзначу, што адкрыццё гэтых школ было сустрэта з «самым упартым і месцамі нават гвалтоўным супрацьдзеяннем» з боку апалячанай беларускай шляхты, якую М. Каяловіч называе «польскімі беларускімі патрыётамі»: «яны хочучь, каб народная адукацыя знаходзілася ў іх руках і каб у народных школах вучылі па-польску», бо «яны ў сваёй тэорыі прадвызначылі народу быць польскім» [16, с. 493–494].

Паступова з'яўляюцца першыя беларускамоўныя аўтары (Ян Чачот, Паўлюк Багрым, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч), пазней (з 1906 года) – першая беларуская газета «Наша Ніва» ў Вільні, беларускае выдавецтва «Загляне сонца і ў наша аконца» ў Пецяярбургу. Яшчэ важней тое, што з'яўляюцца і беларускія вучоныя – філолагі і гісторыкі сусветнага ўзроўню, якія даследуюць беларускую гісторыю, збіраюць і апісваюць беларускі фальклор, складаюць слоўнікі беларускай мовы. Гэта – протаіерэй Іаан Грыгаровіч, які падрыхтаваў і пры фінансавай падтрымцы графа М. Румянцава выдаў першы беларускі археаграфічны зборнік – «Беларускі архіў старажытных граматаў» (1824); Іван Насовіч – рэктар Віцебскага духоўнага вучылішча, які склаў і выдаў «Зборнік беларускіх прыказак» (1866), «Слоўнік беларускай мовы» (1870), «Беларускія прыказкі і загадкі» (1869), «Беларускія песні» (1873). Пазней у навуку прыйшоў акадэмік Яўхім Карскі, выпускнік Мінскай духоўнай семінарыі... Можна было б назваць дзясяткі славных

імянаў. Варта адзначыць, што ўсе гэтыя беларускія даследчыкі былі ўзгадаваны Праваслаўнай Царквой і ў сваёй дзейнасці атрымлівалі прызнанне і падтрымку і з боку дзяржаўных улад, і з боку Праваслаўнай Царквы, і з боку вучонай грамадскасці. Гэта – відавочныя факты, якія супярэчаць існуючым міфам пра забарону ў Расійскай імперыі беларускай мовы і нават самой назвы «Беларусь».

У завяршэнне хацеў бы прывесці словы беларускага гісторыка Якава Трашчанка, які ў сваім падручніку па гісторыі Беларусі так ацэньвае ролю Праваслаўнай Царквы ў жыцці беларускага народа: «Праваслаўная Царква – маці беларускай нацыі. Калі б яна была знішчана, то на гэтай зямлі не было б беларусаў. Гэта павінен ведаць і памятаць кожны беларус, незалежна ад яго індыўідуальных адносін да рэлігіі і сучаснай Царквы. Гэта адна з абсалютных ісцін беларускай гісторыі» [17, с. 116]. ■

ЛІТАРАТУРА

- Багдановіч, М. Хто мы такія? / М. Багдановіч // Вольная Беларусь. – 1918. – № 14. – 21 крас.
- Лыч, Л., Навіцкі, У. Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. – Мінск, 1996. – 453 с.
- Повесть временных лет // Старажытная беларуская літаратура: [зборнік]: для старэйшага школьнага ўзросту / уклад.: Л.С. Курбека, У.А. Марук. – Мінск, 2002.
- Сказание о Борисе и Глебе // Библиотека литературы Древней Руси / Под ред. Д.С. Лихачёва, Л.А. Дмитриева, А.А. Алексеева, Н. В. Поньрко. – СПб, 1997. – Т. 1: XI–XII века.
- Житие блаженныя Еуфросинии, игуменни Вседержителя Святаго Спаса во граде в Полоцке // Старажытная беларуская літаратура: [зборнік]: для старэйшага школьнага ўзросту / уклад.: Л.С. Курбека, У.А. Марук. – Мінск, 2002.
- Поучения и молитва Феодосия Печерского // Библиотека литературы Древней Руси / Под ред. Д.С. Лихачёва, Л.А. Дмитриева, А.А. Алексеева, Н. В. Поньрко. – СПб, 1997. – Т. 1: XI–XII века.
- Послание князю о вере латинской // Библиотека литературы Древней / Под ред. Д.С. Лихачёва, Л.А. Дмитриева, А.А. Алексеева, Н. В. Поньрко. – СПб, 1997. – Т. 1: XI–XII века.
- Полоцкое Радование: Свято-Евфросиниевские торжества 1910 года. – Полоцк: Спасо-Евфросиниевский женский монастырь, 2010. – 437 с.
- Еўфрасіння Полацкая: Жыццяпіс і даследаванне спадчыны асветніцы / Аўт.-уклад. У.А. Арлоў. – Мінск, 2000. – 272 с.
- Лабынцаў, Ю. «Напой росой благодати...»: Малітоўная паэзія Кірыла Тураўскага / Ю. Лабынцаў. – Мінск, 1992. – 237 с.
- Правящие архиереи Минской епархии (1793–2003) / Бел. Православ. Церковь; авт.-сост.: иерей Н. Коржич, иерей Ф. Кривонос, Г.Н. Шейнин. – Минск, 2003. – 192 с.
- Молитвослов. В нем же Чин Часов церковных и прочих спасительных молений для Унических церквей. – Почаев, 1820. – 548 л.
- Евангелие, сиреч Благовестие Богодухновенных Евангелистов. – Почаев, 1780. – 257 л.
- Станкевіч, А. Хрысціянства і беларускі народ / А. Станкевіч // Выбранае / Уклад., прадм. і камент. Ул. Конана. – Мінск: Кнігазбор, 2008. – С. 25–110.
- Станкевіч, А. Родная мова ў святыхнях / А. Станкевіч // Выбранае / Уклад., прадм. і камент. Ул. Конана. – Мінск: Кнігазбор, 2008. – С. 111–202.
- Коялович, М. Известия из Белоруссии / М. Коялович // Шаги к обретению России. – Минск, 2011. – 750 с.
- Трещенок, Я.И. История Беларуси: учеб. пособие: в 2 т. / Я.И. Трещенок. – Могилев, 2003. – Ч. 1: Досоветский период. – 176 с.